

نقش جنبش‌های اسلامی با رویکرد اخوان المسلمین در روابط منطقه‌ای ایران
با ترکیه و عربستان سعودی

محمد جواد فرامرزی فرد^۱، میرابراهیم صدیق^۲، سعید مقیمی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۱

چکیده:

جنبش‌های اسلامی جنبش‌های مردمی و سازمان‌یافته‌ای هستند که هدف و راهبرد آن‌ها اجرای دستورات جامعه با دستورات شرع در همه ابعاد سیاسی، فکری، اجتماعی و اقتصادی است. استعمار غرب، انحطاط فکری و استبداد عامل شکل‌گیری این جنبش‌هاست. جنبش اخوان المسلمین قدرتمندترین جنبش در بین جنبش‌های اسلامی است که همزمان با پیروزی انقلاب به قدرت رسید. همچنین از نظر ارتباط جنبش اخوان المسلمین با ایران، عربستان سعودی و ترکیه، بررسی این جنبش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تحلیل انجام شده در این پژوهش، حاصل ساخت اطلاعات توصیفی به دست آمده از مطالعات قبلی است، به طوری که با تحلیل استراتژی جنبش‌های اسلامی به ویژه اخوان المسلمین، می‌توان روابط سیاسی ایران را با ترکیه و عربستان سعودی به درستی برقرار کرد. با بررسی تأثیر استراتژی اخوان بر روابط ایران و ترکیه و عربستان، متوجه می‌شویم که ترکیه طرفدار اسلام میانه‌رو و همسو با ایران است و عربستان سعودی مروج اسلام افراطی یا وهابیت است و در تضاد با ایران و ترکیه است.

واژگان اصلی:

راهبرد جنبش‌های اسلامی، انقلاب اسلامی ایران، سازه‌نگاری، عربستان، ترکیه

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی-مسائل ایران، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

۲. استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران (نویسنده مسئول)

ظهور اسلام، مرزهای جغرافیایی و قومی نژادی را درنوردید. کلمه «الله» جوامع مختلف را به یکدیگر نزدیک کرد و هم موجب دستیابی به عزت دنیوی شده و هم جوامع را به اوج معنویت رساند. اسلام دو قدرت بزرگ امپراتوری ایران و روم را شکست داد و به سرعت در بخش وسیعی از مناطق دنیا گسترش یافت. اسلام، در حوزه‌های ادبیات، هنر، علوم طبیعی، فلسفه، نجوم، ریاضیات، طب فیزیکی و شیمی حرف اول را می‌زد، به طوری که محققان و دانشمندان بزرگ اسلامی در توسعه علوم، فنون و هموار کردن مسیر رنسانس در اروپا سهم ارزنده‌ای داشتند. همچنین تحت تأثیر اسلام، قرون ۱۷، ۱۸ و ۱۹ دوران طلایی جهان غرب به شمار می‌رفت. در واقع، تمدن امروزی غرب همان تمدن اسلامی است که با سعی و تلاش اروپاییان به شکل امروزی و پیشرفته تبدیل شده است. حال آنکه برخی از مسلمانان، به دلیل گمراهی، روزبه‌روز در جهل و گمراهی فرو می‌روند.

پیدایش اقتصاد سرمایه‌داری و انقلاب صنعتی منجر به شکل‌گیری امپراتوری قدرتمند پرتغال، اسپانیا، هلند، انگلستان، فرانسه و آلمان شد و غرب مسیحی در ساختار قدرت، در موقعیت برتری از جهان اسلام قرار گرفت. در دوره حکومت عباسی و خلافت عثمانی دنیای اسلام جایگاه برتری داشت و از قرن ۱۶ به بعد دچار افول شد (دکمجیان، ۱۳۹۰: ۱۴۹-۱۴۸).

سه عامل مؤثر در به خواب رفتن جهان اسلام عبارت‌اند از:

- ۱) استعمار و استثمار که غرب در این منطقه مهم جغرافیایی و فکری انجام داد که باعث تجزیه و اشغال بسیاری از کشورهای اسلامی شد.
- ۲) حاکمان جاهل و جبار مسلمانان و در نتیجه از دست دادن رشد و بالندگی در حوزه‌های مختلف.
- ۳) رویگردانی از فرهنگ اصیل دینی و آموزه‌های آن.

که از این سه عامل، عامل اول، استعمار خارجی بوده و عامل دوم و سوم، از عوامل درونی

هستند که پس از رحلت پیامبر اعظم (ص) پدیدار شدند.

راهبرد بیدار شدن، دستیابی به عزت و پیشرفت جوامع اسلامی، بازگشت به اصول اولیه اسلام، به همان‌گونه که در قرآن و سنت پیامبر بیان شده است، است. در جهت نیل به این اهداف، راهبرد تشکیل گروه‌های «پیشتازی» از مسلمانان فداکار حاضر به جهاد علیه جامعه گناهکار شروع شدند که این گروه‌ها را جنبش‌های اسلامی می‌نامند. (دکم‌جیان، ۱۳۹۰: ۱۶۸). وظیفه این گروه، مهیا نمودن زمینه‌ای مناسب برای برپایی نظام اسلامی، آماده‌سازی آن برای نبرد و نابودی جاهلیت حاکم بر جهان غیر اسلامی و گسترش اسلام به تمام جهان بود (دکم‌جیان، ۱۳۹۰: ۱۴۸-۱۴۹).

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، نقطه عطف تاریخی و سرآغاز دوران جدیدی از حیات حکومت اسلامی در تاریخ جهان اسلام به شمار می‌رود. یکی از بارزهای این تحول شگرف، احیاء مفاهیم ناب الهی- انسانی در چارچوب آموزه‌های دین مبین اسلام است. اما این احیاء که به‌نوعی نشئت‌گرفته از مطالبات مردمی بشمار می‌رود، محدود به تنگنای زمانی- مکانی جامعه ایرانی نمانده و به علت غنای محتوایی-معنایی خود، در چارچوب‌های جغرافیایی-زمانی دیگر نیز بازتاب پیدا نموده است. یکی از قالب‌های نظری که از قدرت تبیینی مناسبی جهت نحوه تأثیرگذاری و بازتاب وجوه ممتاز ارزشی-هنجاری انقلاب اسلامی ایران بر سایر جنبش‌های اسلامی- مردمی کشورهای دیگر در مقاطع زمانی مختلف است، نظریه سازه‌نگاری و مفهوم اشاعه آن است.

گروه‌های متعددی از گروه‌های اسلامی سیاسی تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران بوجود آمدند. این گروه‌ها به دو دسته تقسیم می‌شوند: گروه‌هایی که از انشعابی از یک جنبش اسلامی غیرفعال یا کم‌فعال پیشین هستند (مانند امل اسلامی منتج از جنبش امل و جنبش جهاد اسلامی منتج از اخوان المسلمین فلسطین، به طوری که یکی از اولین مراکز جهاد اسلامی فلسطین بلافاصله پس

از پیروزی انقلاب اسلامی در نوار غزه فعال شد) و گروه‌هایی که به طور مستقل شکل گرفته‌اند و گروه‌های جدیدی هستند (مانند نهضت اجرای فقه جعفری پاکستان). این گروه‌ها در حمایت از انقلاب اسلامی ایران، تبعیت از رهبری آن و استفاده از آن به عنوان الگو هم نظر هستند.

اخوان المسلمین، بزرگ‌ترین جنبش اسلام‌گرایان در جهان عرب است که در شهر اسماعیلیه توسط حسن البنا و در مصر در سال ۱۹۲۸ تأسیس شد، رواج اندیشه‌های غربی در میان روشنفکران مصری و شعار جدایی دین از سیاست مانند ملی‌گرایی، لیبرالیسم و ناسیونالیسم پس از سقوط خلافت عثمانی، تمایل برای اصلاح اوضاع کشورهای جدیدالتأسیس عربی، واکنش بر ضد غرب‌زدگی و علیه سیاست غربی از جمله دلایل راهبرد شکل‌گیری این جنبش بودند (واعظی، ۱۳۹۰؛ ۳۵۷-۳۵۶). جنبش اخوان المسلمین در مصر، لبنان، سوریه، فلسطین، قطر، سودان و تعدادی از کشورها به‌عنوان الگویی برای جنبش‌های اسلامی قرار گرفت. از طرفی تأکید راهبرد جنبش، بر ایجاد تحول در اعتقادات اسلامی مسلمانان و حاکمیت تعالیم دین بر زندگی اجتماعی و سیاسی و از طرف دیگر بر یگانگی مسلمانان در برابر استعمارگران غرب بود که کشورهای اسلامی را مورد تجاوز قرار داده بودند.

هم‌زمان با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹، که مذاکرات «کمپ دیوید» در مصر رخ داده و کمپ دیوید از سوی ایران محکوم گردید، جنبش اخوان المسلمین، دولت مصر را به پیروی از الگوی ایران و مبادرت به جنگ مقدس با اسرائیل فراخوانده و از موضع ایران در عقب‌نشینی اسرائیل از تمامی خاک فلسطین اشغالی، استقبال کردند.

تا پیش از انقلاب اسلامی ایران، مسلمانان در بسیاری از نقاط جهان، هویت اسلامی خود را پنهان می‌کردند. اما امروزه شاهد تحولات عظیمی شامل احساس اعتماد به نفس در مسلمانان، بیداری اسلامی، احیای ارزش‌های اسلامی و به چالش کشیده شدن حکومت‌های دیکتاتوری مورد حمایت

آمریکا در منطقه، مانند اردن، بحرین، الجزایر، قطر، کویت، مصر، امارات و عربستان، با موج اسلام‌گرایی و مطالبات مردم برای آزادی و عدالت مواجه شده‌اند. (فوزی و پایاب، ۱۳۹۰؛ ۱۱).

نقش انقلاب اسلامی بر گروه‌های اسلامی عبارتند از

- مهم‌ترین عامل در رشد، پیدایش و تحرک‌های سیاسی جنبش‌های اسلامی در جهان
- به عنوان یک الگوی منحصر به فرد و راهبردی برای مبارزان مسلمان

انقلاب اسلامی بر گروه‌های ضدّ اسلامی نیز تاثیر گذاشته است. وهابیت در پاکستان، ساف در فلسطین اشغالی و سازمان پیکار اسلامی در عراق که جزو این گروه‌ها هستند، با هدف مقابله با انقلاب اسلامی متولد یا گسترش یافته‌اند و با حمایت دولت‌ها و اشخاص مخالف انقلاب اسلامی، به‌ویژه با پشتیبانی مالی دولت‌هایی مانند عربستان سعودی شکل گرفته‌اند.

علت حمایت عربستان از این گروه‌ها، سلطه‌طلبی و حس رهبری بر کشورهای مسلمان است، لذا تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر راهبرد جنبش‌های اسلامی و حمایت ایران از منافع مسلمانان در جهان و به‌ویژه در جهان عرب، خطر بزرگی برای عربستان سعودی است. در این راستا، عربستان تمامی تلاش خود را برای جلوگیری از قدرت گرفتن ایران، اتحاد مسلمانان و به‌ویژه شیعیان در منطقه انجام می‌دهد.

ترکیه از جمله کشورهای مسلمانی است که برای توسعه و تقویت جایگاه خود در خاورمیانه، درصدد برقراری روابط دوستانه هم‌زمان هم با ایران و هم با عربستان است، که منجر به سفرهای مقامات بلندپایه ترکیه به عربستان و از طرف دیگر ترکیه به ایران شده است. سفر داوود اغلو به تهران نشانه تمایل ترکیه به ایجاد رابطه با ایران بود. با روی کار آمدن ترامپ، فضای ضد ایران و ایران‌هراسی در سیاست‌های خارجی ترکیه و عربستان حاکم شده است. به‌طوری‌که در اسفند ۱۳۹۵، عادل الجبیر وزیر خارجه عربستان سعودی و مولود چاووش اغلو

وزیر خارجه ترکیه در نشست امنیتی مونیخ، ایران را بزرگ‌ترین کشور حامی تروریسم و باعث ایجاد ناامنی در چندین کشور خواندند. اردوغان جهت ترسیم نقشه امپراتوری عثمانی و بیدار کردن این امپراتوری نگاه به خاورمیانه و نفوذ و تأثیرگذاری بر آن را پیش‌گرفته است که با حوادث و خیزش‌های مردمی متقارن شده و به‌واسطه اقداماتی در سوریه فرصت مناسبی برای ترکیه ایجاد شده است و ایجاد تغییر در سوریه تنها مسیر بهبود و موقعیت منطقه‌ای ترکیه است. در این میان روابط نزدیک حزب عدالت و توسعه ترکیه با اخوان‌المسلمین سوریه که مهم‌ترین بخش اپوزسیون سوریه است را نباید نادیده گرفت. که بحران سوریه زمینه افزایش نفوذ ترکیه را در منطقه فراهم نموده است.

روابط عربستان با اخوان‌المسلمین در تاریخ اسلامگرایی سنی با اهمیت بوده و حتی با کمک این گروه، داعش، جریان‌های سلفی و جبهه النصر بر علیه دولت بشار اسد و تضعیف محور مقاومت با رهبری ایران، حمایت‌های مالی و تسلیحاتی از اقدامات تروریستی برای ضعیف کردن محور مقاومت تحت رهبری ایران انجام نموده است. اما قدرت‌گیری، نفوذ در متحدان عربستان به‌خصوص ترکیه و روشنفکری جنبش اخوان، مقامات دولت عربستان را مشوش نموده و عربستان را در صدد حذف این جریان و قرار دادن آنها در لیست گروه‌های تروریستی خود نائل آورده است.

دولت ترکیه، دولت جدید اخوان‌المسلمین را در سال ۲۰۱۱ با در دست گرفتن حکومت مصر، به رسمیت شناخت، به‌طوری‌که از انگارگان این جنبش حمایت همه‌جانبه می‌نماید. این حمایت، هم موجب اختلاف بین ترکیه و عربستان شده است و هم موجب کشمکش در ساختارهای سیاسی عربستان شده است. در این پژوهش، نقش راهبرد جنبش‌های اسلامی

به‌خصوص جنبش اخوان المسلمین در تقابل با ایران، عربستان و ترکیه بررسی می‌شود. مناسب‌ترین حیطه نظری پژوهشی بکار گرفته‌شده برای تحلیل روابط سیاسی سه کشور، سازه‌نگاری^۱ است، زیرا بررسی رابطه میان هویت و سیاست خارجی مدنظر است. باور سازه‌نگاری بر این است که همه جریان‌های عینی موجود در عرصه تعاملات بین‌المللی، هنجارها و قواعد، معیارهایی برای منافع خردمندانه و عقلایی دولت‌ها هستند. هنجارها و قواعد، هم منافع دولت و ملت را عینی کرده و هم تعیین‌کننده اساس بازی بین‌المللی می‌باشند. ترکیه کشوری است که سه بعد اروپایی، ترکی و اسلامی دارد، اما برای منافع دولت، از اسلام معتدل اخوان المسلمین که مخالف با هویت مذهبی عربستان اشاعه دهنده و هابیت است، دفاع می‌نماید. در این پژوهش اطلاعات تئوری به روش توصیفی-تحلیلی، از طریق استدلال و اثبات منتج از منابع و پژوهش‌های پیشین گردآوری شده است.

• جنبش‌های اسلامی

جنبش‌های اسلامی، حرکت مردمی و سازمان‌یافته‌ای هستند که هدف و راهبرد آن‌ها مطابقت مسالمت‌آمیز و غیرمسالمت‌آمیز دستورات جامعه با دستورهای شرع اسلام در همه ابعاد فکری، اعتقادی و سیاسی - اجتماعی هستند. راهبرد و شکل‌گیری جنبش‌های اسلامی، متأثر از عوامل عینی نظیر استعمار غرب، انحطاط فکری، استبداد داخلی، سکولار سازی شتابزده جوامع اسلامی، شکست‌های نظامی مسلمانان از بیگانگان و انحطاط درونی بود. از سوی دیگر، متأثر از عوامل فکری و اندیشه‌هایی نظیر آموزه‌های اصلاح‌طلبانه اسلامی و دستورات دینی مبنی بر مبارزه با ظلم، کفر و طاغوت و تلاش برای ایجاد جامعه‌های با ارزش‌های دینی می‌باشند. بنابراین، راهبرد همه این جنبش‌ها، بر بازگشت به ارزش‌های اسلامی و احیای اسلام اصیل،

به‌عنوان تنها راه برون‌رفت از بحران‌های جهان اسلام است.

به‌طور کلی اهداف کلی و مشترک جنبش‌های اسلام‌گرا عبارت‌اند از:

۱) پیاده‌سازی فرامین اسلام به عنوان کاملترین دین در زندگی تمامی انسان‌ها اعم از مسلمان و غیرمسلمان

۲) تشکیل حکومت اسلامی و از بین بردن ظلم، شرک و کفر

۳) مبارزه با غرب‌گرایی زیرا بر این باور هستند که باورهای غربی و غیراسلامی علت بیماری‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی جوامع مسلمانان هستند.

۴) برپایی نظام الهی برای دستیابی به سعادت، کمال و موفقیت

۵) تلاش برای اقتدار مسلمانان با انقلاب، جهاد و شهادت در برابر دشمنان اسلام

۷) برقراری عدالت اقتصادی و تشکیل حکومت مردمی

۸) مقابله با آمریکا و اسرائیل به عنوان بزرگ‌ترین دشمنان جوامع اسلامی

۹) بکارگیری روشهای مبارزاتی مسالمت‌آمیز در داخل و خارج از جامعه‌های اسلامی

جنبش‌های اسلامی بر روابط سیاسی کشورهای منطقه تاثیر می‌گذارند بدین ترتیب که یا موجب تقویت یا موجب قطع روابط می‌شوند. بنابراین جنبش‌های اسلامی اهمیت ژئوپلیتیک داشته و خطری برای دولت‌های قدرتمند و وابسته منطقه محسوب می‌شوند. همچنین موجب تبدیل شدن مسائل استراتژیک ثابت و متغیر از وضعیت بالقوه به بالفعل می‌شوند.

اختلافات مذهبی و منازعات درون تمدنی موجب آسیب به این جنبش‌ها و کاهش تاثیرگذاری آنها بر روابط سیاسی منطقه می‌شوند. گروه‌های سلفی که مورد حمایت شیوخ عرب می‌باشند، برای جلوگیری از گسترش اسلام-گرایی که تهدید کننده منافعشان هست، اختلافات مذهبی ایجاد نموده و تمامی جنبش‌های اسلامی را سرکوب می‌کنند.

هدف ما در این پژوهش، بررسی تأثیر راهبرد سیاسی جنبش‌های اسلامی اخوان المسلمین نسبت به سه کشور ایران، ترکیه و عربستان است، لذا در ادامه، به معرفی جنبش‌های اخوان المسلمین می‌پردازیم.

• جنبش اخوان المسلمین

جنبش اخوان المسلمین از مهم‌ترین جنبش‌های اسلامی بوده که تأثیر زیادی بر مصر و کشورهای اسلامی گذاشته است. حسن البنا که مبارزه سیاسی را با مبارزه فرهنگی و با احراز هویت اسلامی و استقلال فرهنگی مفید می‌دانست، حرکت اسلامی اخوان المسلمین را تأسیس کرد (امری، ۱۳۸۳؛ ۱۳۹-۱۳۸). اهداف جنبش اخوان عبارتند از:

- ۱) ایجاد تحول در اعتقادات اسلامی مسلمانان و مصریان از حالتی بی‌حرکت به سمت فعال و حاکمیت تعالیم شریعت بر زندگی اجتماعی-سیاسی مردم مصر.
- ۲) یگانگی مسلمانان در برابر استعمارگران غرب متجاوز به کشورهای اسلامی.
- ۳) اجرای برنامه‌ها و مناسبت‌های دینی و بعدها سیاسی جنبش بر اساس اسلام و راستین.
- ۴) تکیه بر آرمان فلسطین و دفاع از حقوق اعراب.

• اصول راهبرد جنبش اخوان عبارت‌اند از:

- ۱) اجتناب از جدال‌های مذهبی و فرقه‌ای، نظیر همکاری اخوان المسلمین و شیعیان با تأسیس جماعت تقریب بین مذاهب اسلامی با همکاری آیت‌الله محمدتقی قمی. (الوردانی، ۱۳۸۲: ۱۵۲) دانشجویان شیعه مشغول تحصیل در مصر به جنبش پیوستند (شقاقی، ۱۳۷۵: ۱۶۸).
- ۲) سیاست گام‌به‌گام طی مراحل تبلیغ، بیان، تفسیر عمل و نتیجه‌گیری (حسینی، ۱۳۸۱: ۱۷۰).
- ۳) برپایی حکومت اسلامی، حمایت از افرادی که بتوانند مسئولیت حکومت و اجرای قوانین قرآن را بپذیرند در غیر این صورت تشکیل حکومت.

۴) مقاومت در برابر تجاوزگران.

مراحل تحقق حاکمیت اسلام در جهان از راهبرد اخوانی‌ها عبارت‌اند از:

۱) پرورش جسمی و روحی تمام مسلمانان چه زن و چه مرد.

۲) ایجاد خانواده‌های اسلامی از راه انتخاب همسری خوب و مؤمن و پرورش فرزندان بر اساس تعالیم اسلامی.

۳) ایجاد جامعه اسلامی شامل افراد و خانواده‌هایی که با تعالیم اسلامی آشنا و آن‌ها را در رفتار و کردار خود به کار می‌برند.

۴) ایجاد دولت اسلامی برای جامعه اسلامی.

۵) ایجاد خلافت اسلامی از طریق وحدت دولت‌های اسلامی.

۶) حاکم کردن اسلام در سراسر جهان

عناصر نظام اسلامی اخوانی عبارت‌اند از:

۱) شریعت و کارایی آن برای عصر جدید ضرورت اجتماعی و دینی است و شریعت منحصر به آرای فقهای مذاهب چهارگانه نیست (میشل، ۱۳۸۷: ۱۷۰-۱۶۷). منابع تعالیم اسلامی قرآن نیازمند تفسیر و سیره رسول و محتاج تطهیر از انحرافات است (الحسینی، ۱۳۷۵: ۱۱۴).

۲) مخالفت با جدایی دین از سیاست که راه‌حل آن بر پایه حکومتی اسلامی است (مرادی، ۱۳۸۱: ۸۴). اگر حکومت را از اسلام جدا کنیم بسیاری از تعالیم بی‌معنی خواهند بود و اسلام نیاز به پشتیبانی دولت دارد (میشل، ۱۳۸۷: ۱۸۱).

• روابط ایران با اخوان المسلمین و اهمیت آن در منطقه

جنبش اخوان جزو جنبش‌های اسلامی بود که پیش از انقلاب اسلامی ایران، غیرفعال بوده و پس از پیروزی انقلاب ایران، دوباره متولد و فعال شد. یکی از الزامات قانون اساسی و سیاست

خارجی جمهوری اسلامی حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش و اسلام‌گرا در جهان است. جمهوری اسلامی برای پیشبرد اهداف و آرمان‌های خود، با توجه به اقلیت بودن شیعه در برابر سنی نیاز به راهبرد اتحاد با سایر مسلمانان و تقویت قطب جهان اسلام در برابر غرب دارد. در این راستا، از جنبش اسلام‌گرایی اخوان‌المسلمین هم به‌عنوان مهم‌ترین و منسجم‌ترین جنبش جهان اهل سنت و هم به‌عنوان نزدیک‌ترین آن‌ها به اندیشه‌های انقلاب اسلامی، حمایت سیاسی داشته است. اخوان زمانی که در جایگاه جنبش و گروه مخالف نظام حاکم قرار داشت، به دلیل نیاز به کسب حمایت‌های بیرونی و کاهش زیان‌های وارده در اثر سرکوب حرکت‌های اسلامی و فشار رژیم مصر بر اخوان، علاقه‌مندی بیشتری برای گسترش روابط و هم‌سویی با اندیشه‌های انقلاب اسلامی نشان داده یا حداقل در موارد اختلافی منطقه‌ای سعی می‌کرد بی‌طرف باشد، یا با احتیاط عمل کند. پس از وقوع انقلاب افسران آزاد، به علت قتل‌عام بی‌رحمانه اخوان‌المسلمین توسط ناصر آن‌ها تمایل بیشتری برای نزدیکی به جنبش اسلامی ایران نشان دادند. اخوان به‌عنوان یک جنبش، در تلاش بوده تا اصول مشترک را مبنای همکاری و تعامل با جمهوری اسلامی قرار دهد. در ۲۰۱۱ در پی تحولات عربی، وقتی این جنبش، قدرت را در مصر به دست گرفت، در مقابل سیاست‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایستاد و مواضع متناقض و بعضاً ضد ایرانی اتخاذ نمود. آن‌چنان‌که نزدیکی به عربستان، تکفیری‌ها و سلفی‌ها در منطقه و آمریکا در سطح جهان را در پیش گرفت. تعامل آن‌ها با سلفی‌ها باعث تغییر موضع‌گیری آن‌ها در برخورد با شیعیان و خدشه وارد شدن بر اصل ایجاد وحدت اسلامی شده است. آن‌ها برای ایجاد طرحی نو با انگارگان خاص خودشان در عرصه بین‌المللی حتی حاضر به گرفتن فاصله از متحد سابق همیشگی‌شان ایران شدند.

نزدیکی با ترکیه و قطر و تلاش برای ایجاد زنجیره کشورهای اخوانی و به قدرت رسیدن آن‌ها به‌منظور تغییر ژئوپلیتیک خاورمیانه و شمال آفریقا از اهداف اخوان در حاکمیت به علت سقوط اخوان ادامه نیافت. روابط ویژه اخوان مصری با ترکیه و قرارگیری سوریه اسد، در میان دو کشور، اخوانی‌ها می‌توانستند در صورت تغییر رژیم اسد، حلقه واسط ژئوپلیتیکی اخوانی در منطقه ایجاد کنند. پتانسیل آن‌ها در لبنان در قالب جماعت اسلامی و حماس در نوار غزه، کمربند امنیتی اخوانی منطقه را تکمیل می‌کرد، که با ایجاد دوقطبی رهبری ترکیه-مصر تهدیدی برای تهران محسوب می‌شد و همچنین خطراتی برای حزب‌الله لبنان و محور مقاومت داشت. از طرفی، حضور اخوان به‌عنوان دولت، خطرات مشابهی را در آینده در بر خواهد داشت. آثاری که به بررسی نقش اخوان پرداخته‌اند، عبارت‌اند از:

۱) کتاب آسیا ویژه مسائل ترکیه، گردآوری الیاس واحدی از انتشارات معاصر تهران به مسائل سیاست داخلی ترکیه و عوامل تهدیدکننده امنیت آن‌ها و تأثیرات آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد.

۲) مقاله جمشید شریفیان، کبیری و علیرضا طی منش، با عنوان «تعامل و تقابل ایران و ترکیه در بحران سوریه» بحران سوریه را با جغرافیای سیاسی جدید منطقه و نظریه مدل اسکی مبتنی بر تبدیل درگیری‌های داخلی به منطقه‌ای و بین‌المللی توسط کشورهای حامی شورشیان و تئوری بازی‌ها با روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری کتابخانه‌ای بررسی نموده و به تشریح ریشه‌ها و روند بحران و موارد تعامل و تقابل ایران و ترکیه می‌پردازد.

۳) مقاله تقابل و تعامل ترکیه و ایران در عراق نوشته رحمت‌الله فلاح، به بررسی ضرورت راهبردی و نیازهای متقابل ترکیه و عراق در شکل‌گیری روابط دو کشور از آغاز استقلال تاکنون پرداخته است.

۴) سیدصادق روحانی ۱۳۹۳ مقاله ماراتن منازعه ایران و عربستان را در خبرگزاری تحلیلی ایران منتشر کرد.

۵) پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه آزاد مشهد سمیه پرده خرم (۸۸-۸۹) تأثیر سیاست خارجی اعتمادسازی و تنش‌زدایی در روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۶۸ به راهنمایی دکتر احمد جوانشیری را بررسی می‌کند.

۶) نظر نویسندگان مقاله «تحول روابط ایران و عربستان و تأثیر آن بر ژئوپلیتیک خلیج فارس»، محمدرضا حافظ نیا و رومینا ابراهیم (۱۳۸۴) بر این است که در مقایسه با دوران جنگ سرد، تفکرات نظامی-استراتژیک ایالت متحده تغییر کرده و موجب سلطه‌طلبی مطلق‌گرا و رویگردانی از هم‌پیمانان شده است.

در هیچ‌یک از آثار نام‌برده در بالا به بررسی روابط ترکیه و عربستان با تأکید به نقش‌های اخوان المسلمین پرداخته نشده است و از این جهت این پژوهش دارای نوآوری است و به بررسی تأثیر جنبش‌های اسلامی بر مناسبات سیاسی ترکیه و عربستان سعودی با تأکید بر نقش اخوان‌المسلمین پرداخته است.

انگاری جنبش‌های اسلامی که موجب افزایش و آگرایی در مناسبات سیاسی بین ترکیه و عربستان سعودی شده است، به‌عنوان فرضیه پژوهش می‌باشد و هدف از این پژوهش بررسی شکل‌گیری جنبش‌های اسلامی، بررسی روابط و مناسبات سیاسی و ترکیه و عربستان، همچنین بررسی نقش اخوان‌المسلمین بر روابط ترکیه و عربستان بود.

• روابط سیاسی عربستان و ترکیه و متغیرهای آن

سیاست خارجی عربستان

عربستان موازنه منطقه‌ای، دستیابی به رهبری جهان اسلام، مبارزه با کانون‌های انقلابی و ترویج

وهابیت را دنبال کرده و ترکیه در سیاست خاورمیانه‌ای خود به دنبال برقراری رابطه با آمریکا، روسیه، ایران و کشورهای خاورمیانه و تلاش برای جلوگیری از رویکرد مقابله با غرب در منطقه است و اختلاف این دو در خصوص اخوان المسلمین در خاورمیانه است.

اساس سیاست خارجی عربستان به شرح زیر است:

(۱) موقعیت ژئوپلیتیک: موقعیت ممتاز و دسترسی به دریای سرخ و خلیج فارس، داشتن ذخایر نفتی جهان و قدرت تولید ۱۲ میلیون بشکه نفت در روز، قرار گرفتن کعبه به‌عنوان قبله‌گاه مسلمین.

(۲) ساختار سیاسی و تصمیم‌گیری: نظام سیاسی عربستان سلطنتی در قالب قبیله‌ای و بر اساس اصول وهابیت است و تغییر چندانی نکرده است و ساختار قدرت آن بر پایه نهادهای رسمی (که در قانون اساسی به آن اشاره شده است و دارای قوانین مدون و شرح وظایف مشخص هستند) و نهادهای غیررسمی (که در قانون به آن‌ها اشاره نشده و بنا به عرف و سنت قدرت زیادی در تصمیم‌گیری دارند) استوار می‌باشد. بدین معنا که پادشاه در رأس ساختار قدرت سیاسی قرار دارد، مجلس خانوادگی شیوخ در جایگاه بعد از پادشاه بوده و سیاست داخلی و خارجی کشور را خاندان آل‌سعود با همکاری آن‌ها تعیین می‌نماید.

(۳) عامل اقتصادی: بسیار وابسته به درآمدهای نفتی است و در تصمیم‌گیری‌های سیاسی نقش بسیاری دارد.

نقش دین در شکل‌گیری عربستان به‌عنوان اولین کشور پذیرای دین اسلام و میزبان مقدس‌ترین امکان مذهبی جهان بودن بسیار مهم است. دولت عربستان سعودی دولت اسلامی سنی وهابی شناخته می‌شود که وهابیان پیرو محمد بن عبدالوهاب می‌باشند.

(۴) عامل امنیت: هرگونه مخالفت با رژیم را سرکوب و تلاش می‌کنند که ضامن ثبات طبقه

حاکم سعودی بوده است و امتحانات در این کشور معنا و مفهومی ندارد.

اهداف سیاسی عربستان عبارت‌اند از:

الف) موازنه منطقه‌ای: با ایجاد رابطه مؤثر با کشورهای عضو پیمان ناتو و کشورهایی در مدار آن‌ها قرار دارند برای جلوگیری از ورود هر آشوب و ناآرامی یا افکار انقلابی منطقه به داخل کشور.

ب) تأکید بر رهبری جهان اسلام: از وجود حرمین شریفین به عنوان ابزار برتری نسبت به کشورهای اسلامی و جنبش‌های اسلامی استفاده می‌نمایند.

ج) مبارزه و تلاش برای به کنترل در آوردن کانون‌های انقلابی موجود در منطقه: از طریق برقراری ارتباط با کشورهای غربی و دولت‌های حاکم بر جهان اسلام، کانون‌های انقلابی را کنترل می‌نمایند.

د) گسترش آیین وهابیت: برای گسترش نفوذ و کسب رهبری جهان اسلام و برتری خود در منطقه که مانع نقش سایر کشورها جهت تجمع است، اسلامی شده و باعث تضعیف شکل‌گیری جبهه مقاومت دینی برابر کشورهای غربی به‌ویژه آمریکا می‌شود. شیعه ستیزی وهابیان هم جنبه نظری دارد و هم عملی. از نظر عملی وهابیان چندین بار شیعیان را قتل‌عام کرده‌اند و آنان را از تحصیل و استخدام در ارتش و مشاغل حرفه‌ای منع می‌کردند.

اصول سیاست‌های منطقه‌ای عربستان عبارت‌اند از:

- در عرصه منطقه‌ای، همکار هژمونی بوده و همکاری خود با آمریکا را به علت رقابتهای استراتژیک منطقه‌ای با ایران افزایش داده است.

- در عرصه بین‌المللی، با وجود اختلافات رویکردی عربستان با آمریکا در مسائل عراق، لبنان و فلسطین، در خصوص بازدارندگی ایران این دو کشور هم نظر و همشو هستند.

عربستان سعودی در خاورمیانه به‌عنوان کشوری باسیاست میانه‌رو شناخته می‌شود. زیرا به سود ایران و به خصوص شیعیان، موازنه قوای منطقه ای را تغییر دادند. اما در خصوص تحولات جهان عرب، توازن قوای منطقه‌ای را به سود خود تغییر دادند (ترابی، ۱۳۹۱: ۱).

عربستان کاتالیزور سلفی‌گری در خاورمیانه است. ساختار و اجتماع در عربستان بر اساس ارتباطات قبیله‌ای و عشیره‌ای بنیان گذاشته شده است که در ساختار سیاسی نیز مشخص است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، عربستان و جهان عرب چون ایران را به‌عنوان یک کشور توانمند غیر عرب با مذاهب مختلف می‌شناختند، بنابراین مخالف ایران شدند و به طوری که پادشاه عربستان، ایران را متهم به صدور انقلاب شیعی در سایر کشورها نمود. در طول جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، عربستان آشکارا و پنهانی از عراق حمایت‌های تجهیزاتی، مالی و سیاسی می‌نمود که با تهاجم صدام به کویت، روابط عربستان و عراق پایان یافت. پس از یازده سپتامبر، آمریکا شروع به مبارزه با تروریسم نموده و روابط اش با عربستان رو به سردی رفت. به طوری که آمریکا عربستان را متهم به ترویج ایده‌های تروریستی و اشاعه اسلام‌گرایی نمود.

• سیاست خارجی ترکیه

هدف اصلی سیاست خارجی ترکیه برقراری ثبات، صلح، امنیت، حفظ و تحکیم موقعیت کشور در دنیای کنونی و بخصوص توسعه همکاری و روابط با سایر کشورهای منطقه می‌باشد. در میان کشورهای خاورمیانه روابط ترکیه با سوریه، عراق و ایران بسیار مهم است. سیاست نگاه به غرب همراه باکم توجهی به ملاحظات منطقه‌ای تا اوایل دهه ۱۹۶۰ ادامه یافت. با به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه توجه به مسائل خاورمیانه بیشتر شد و حزب درصدد ایفای نقش فعال‌تر در منطقه برآمد. ترکیه جایگاهی مهم در سازمان‌های غربی به‌ویژه ناتو دارد.

سیاست نو عثمان‌گرایی نخبگان ترکیه بر اساس نوعی هویت‌جویی جدید و با دو هدف شکل‌گرفت:

(۱) بازیابی هویت منطقه‌ای بر اساس تلفیق اندیشه اسلام با دستاوردهای مدرنیته که با خواستگاه اجتماعی استواری در مصر، تونس، مراکش، سوریه و کشورهای عرب دارد. که دارای مزیت فرهنگی و اقتصادی برای ترکیه است. به طوری که بعد از پیمان برادری بین ترکیه با سوریه، بخش اعظم بازارهای سوریه را ترکیه در دست گرفته است.

(۲) ارتقای نقش جهانی ترکیه، به عنوان حل‌وفصل‌کننده مسائل منطقه‌ای از دیدگاه غرب، و به عنوان ابزار چانه‌زنی با آمریکا و اروپا مخالف اسرائیل است تا بازیگر کلیدی منطقه باشد. علاوه بر این که ترکیه زمانی به اسرائیل نزدیک بوده و همچنین عضو ناتو بود. احمد داوود اوغلو وزیر امور خارجه ترکیه با دیدگاه‌هایی در قالب «گفتمان در عمق استراتژیک» و «به صفر رساندن اختلافات» نقش مهمی در شکل‌دهی و اجرای سیاست خارجی ترکیه بعد از روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه داشت. ترکیه به دلیل موقعیت جغرافیایی و تاریخی خاص خود دارای عمق استراتژیک و کشوری منحصربفرد است.

ترکیه اهداف سیاست خارجی خود را تبدیل شدن به قدرت مرکزی قرار داده و از تمام موقعیت‌های فراهم در منطقه در این راستا استفاده می‌کند. شاخص‌های سیاست خارجی حزب حاکم عدالت و توسعه عبارت‌اند از:

(۱) از بین بردن مشکلات

(۲) تلاش حداکثری برای به عضویت درآمدن پیگیری در اتحادیه اروپا

(۳) حفظ رابطه با آمریکا

(۴) تبدیل شدن به عضو فعال در خاور میانه به عنوان کشوری با تلفیق دین با دموکراسی

۵) افزایش ارتباط ایران، روسیه و چین (در رویکرد نگاه به شرق)

۶) استفاده از شرق به عنوان پایگاه ترانزیت انرژی منطقه

۷) استفاده بحران‌های منطقه (نقش میانجی) به عنوان فرصت و افزایش نقش منطقه‌ای

۸) خط‌مشی کنش‌گرایانه و یکپارچه

۹) استفاده از سازمان‌های غیردولتی تجاری

۱۰) پرهیز از اتخاذ رویکرد امنیتی رویاروی غرب در منطقه (حسینی و دیگران، ۱۳۹۳: ۸۰-۷۹)

محورهای نوین سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه عبارت اند از:

۱) اولین محور به تئوری رجب طیب اردوغان برمی‌گردد که با عنوان کشور راهبر و پیشتاز

مطرح شده که توانست هم میان دولت‌ها و هم میان ملت‌ها به سمت نوسازی سیاست خارجی

خود حرکت کند و از آن به‌عنوان «نگاه به شرق یا خاورمیانه» نام‌برده شد (Kieffer, 2011: 5).

۲) دومین محور این است که ترکیه سعی دارد خود را از بعد مسئله دفاع از حقوق ملت‌ها وارد

صحنه کند یا از زاویه حقوق بشر و یا اقدامات بشردوستانه سیاست خود را پیش ببرد.

۳) محور سوم این‌که ترکیه از منظر یا مقام برتر به خاورمیانه نگاه می‌کند. و جایگاه سیاسی

خود را فراتر می‌بیند (مسعودنیا، ۱۳۹۰: ۱۵۰-۱۴۰).

تحولات صورت گرفته در منطقه و ورود ترکیه به‌عنوان یکی از بازیگران مهم منطقه جذابیت-

هایی برای کشورهای عربی داشته که بر رقابت‌ها در منطقه می‌افزاید. از ۲۰۰۳ روابط ترکیه با

اتحادیه عرب گسترش یافته، در ۲۰۰۶ توافقنامه همکاری دوجانبه امضا و در ۲۰۰۶ ترک-عرب

را تأسیس کردند.

۴-۱. همکاری ترکیه و عربستان

هر دو کشور مذهب اسلام سنی دارند ولی مسیر متفاوتی در گفت‌وگو نسبت به هم طی کرده‌اند.

حزب عدالت و توسعه حاکم در ترکیه گرایش‌های اخوانی دارد. اما در عربستان حکومت پادشاهی منطقه سعودی از زمان تأسیس در ۱۹۳۲ توسط ملک عبدالعزیز با نهاد روحانیت اهل تسنن با گرایش‌های شدید وهابی، پیمان نانوشته‌ای بستند.

و طبق آن حکومت مشروعیت خود را از دین گرفته و در مقابل نهاد روحانیت وهابی از آزادی‌هایی برخوردار گردد. تفاوت مدل حکومت‌داری ترکیه و عربستان باعث شده که ترکیه حامی جدی اخوان‌المسلمین باشد درحالی‌که عربستان از اساس این گروه و تفکر را تروریستی می‌شمارد و سعی در تضعیف آن دارد (ساسانیان، ۱۳۹۶: ۱۱).

از عوامل هم‌گرایی ترکیه و عربستان قراردادهای عربستان از نوع قراردادهای موردنظر ترکیه و همچنین نفوذ در جهان اسلام در برابر ایران است. عربستان از نظر اعتقادی و ترکیه از لحاظ راهبری و سیاسی با ایران اختلافاتی دارند و مقابله با نفوذ ایران این کشورها را کنار هم قرار می‌دهد (معین‌آبادی، ۱۳۹۴: ۶). گرایش به اهل تسنن هم‌گرایی ترکیه و عربستان را بیشتر می‌کند.

مهم‌ترین محورها و بسترهای همکاری ترکیه و عربستان عبارت‌اند از:

(۱) اسلام‌گرایی دولت ترکیه و ناامیدی از پیوستن به اتحادیه اروپا.

(۲) رهبری کشورهای اسلامی حول محور ترکیه-عربی.

(۳) نیاز ترکیه به انرژی و جذب گردشگران کشورهای عربی.

(۴) نیاز و تمایل عربستان به همکاری نظامی از ترکیه.

(۵) روابط نزدیک دو کشور با آمریکا.

(۶) ائتلاف منطقه‌ای سنی در مقابل شیعی با محوریت ایران.

(۷) مسئله سوریه.

ترکیه و عربستان رقیب اقتصادی نیستند و رقابت دو کشور را باید در چارچوب سیاسی بررسی

کرد. تضعیف اقتصادی ترکیه در چارچوب رقابت‌های دو کشور به سود ریاض است ولی ترکیه نیز چنین تلقی‌ای از وضعیت اقتصادی عربستان دارد (پالیز، ۱۳۹۷: ۷).

از جانب عربستان مسائل سیاسی، رقابت با ایران، عراق و سوریه اهمیت بیشتری دارد. روابط نظامی ترکیه و عربستان دارای فراز و نشیب بوده و از ۲۰۰۳ پس از حمله آمریکا به عراق رو به تیرگی نهاد. پس از ۲۰۱۱ و هم‌زمان با بیداری اسلامی در منطقه، در سوریه این دو کشور مواضع مشترکی داشتند.

ترکیه بعد از کودتای ۲۰۱۶ سعی دارد به‌عنوان بازیگری مستقل در منطقه عمل کند. در ۲۰۱۷ اختلاف‌نظر عربستان و ترکیه در سوریه شدید شده و گروه‌های حمایت هر دو کشور در محوطه شرقی درگیر و باعث تلفات انسانی زیادی شدند (پالیز، ۱۳۹۷: ۱۴).

برای جلوگیری از قدرت گرفتن کردها و تهدید ناشی از استقلال‌طلبی سوریه مهم‌ترین الویت ترکیه گردیده است. اما رژیم سعودی بر حمایت از کردهای جدایی‌طلب سوریه اصرار دارد. بعد از بحران ژوئن ۲۰۱۷ بین قطر و عربستان و حمایت ترکیه از قطر این روند افزایش یافت. خلیج‌فارس مورد رقابت نظامی ترکیه و عربستان است. طبق توافق دسامبر ۲۰۱۴ بین آنکارا و دوحه، ترکیه در دوحه پایگاه نظامی طارق بن زیاد را تأمین کرد و این مسئله را عربستان تهدید قلمداد کرد و یکی از شروط ۱۳ گانه عربستان برای قطر به‌منظور برقراری دوباره ارتباط برچیده شدن پایگاه نظامی ترکیه از قطر بود (پالیز، ۱۳۹۷: ۱۵).

روابط نظامی ترکیه و عربستان پیچیده است. آخرین بار عربستان در رزمایش نظامی نهنگ آبی که از ۲۸ سپتامبر تا ۷ اکتبر ۲۰۱۸ با میزبانی ترکیه و حضور نیروهای دولت و مستمر در شرق آب‌های مدیترانه اجرا شد شرکت داشت.

۴-۲. اختلافات عربستان سعودی با ترکیه

مهم‌ترین بستر تعارض را باید در ماهیت دو دولت دید، یک دولت با گرایش اخوانی و اسلام سیاسی و از سوی دیگر دولتی با اسلام و محافظه‌کارانه عربستان دشمن دیرینه با اخوانی‌ها دارد که می‌تواند در مسئله سوریه هم آن‌ها را در مقابل ترکیه قرار دهد. هر دو کشور مایل‌اند نقش اصلی را در رهبری کشورهای اسلامی ایفا کنند که باعث اختلاف دو کشور است. گرایش اسلام سیاسی ترکیه به ایران قرابت بیشتری دارد تا با عربستان و این نیز موجب فاصله بین ترکیه و عربستان شده است (مظاهری، ۱۳۹۲: ۲).

مهم‌ترین محورهای هم‌گرایی ترکیه و عربستان:

(۱) ائتلاف منطقه‌ای مبتنی بر مذهب.

(۲) رهبری کشورهای اسلامی در قالب محور ترکیه-عربی.

(۳) مناسبات اقتصادی.

(۴) روابط نزدیک دو کشور با آمریکا.

مهم‌ترین محورهای واگرایی شامل:

(۱) ماهیت دو دولت.

(۲) نقش منطقه‌ای ایران (مظاهری، ۱۳۹۲: ۶).

محورهای پیش‌رونده اختلافات ریاض با آنکارا در سال‌های بعد از ۲۰۰۲:

(۱) تعارض هویتی در سیاست خارجی.

(۲) رقابت بر سر رهبری جهان اسلام.

(۳) تنش در ارتباط با تحولات منطقه غرب آسیا در سال‌های بعد از ۲۰۱۱.

(۴) اختلافات در نوع نگاه به کردهای سوریه

اختلافات اساسی میان ترکیه و عربستان همراه وجود داشته است و هم‌گرایی بیشتر در حوزه

تحولات میدانی منطقه غرب آسیا بوده است.

۳-۴. آینده روابط ترکیه و عربستان

ترکیه خیلی مستأصل‌تر از عربستان است لذا موقت باهمدیگر همکاری خواهند کرد، طبیعتاً منافع مشترک دارند. ترکیه بیش از عربستان توان مقابله با ایران را دارد و می‌تواند نیازهای عربستان را تأمین کند. منافع راهبری این کشورها چون در آینده ترکیه بیشتر به سمت مدیریت جهان اسلام خواهد رفت موجب اختلافات خواهد شد. گذار به دموکراسی در عربستان بسیار جدی و خطرناک بوده و ترکیه از این موضوع حمایت می‌کند.

پس روابط عمیق موقتی خواهند داشت. منافع موقت این کشورها در همکاری تأمین‌شده ولی در بلندمدت و در نگاه استراتژیک باهم زاویه داشته و از هم دور خواهند شد (معین‌آبادی، ۱۳۹۴: ۸). مقامات ترکیه در پی ناامیدی از اخذ پذیرش ورود به اتحادیه اروپا نگاه خود را به شرق برگردانده‌اند و به سمت اتحادیه عرب روی آوردند.

ترکیه به‌عنوان یکی از اعضای مؤثر ناتو و پایه‌های سیاست خارجی آمریکا در خاورمیانه عنصری مهم قلمداد می‌شود. ترکیه در نقطه کانونی آسیا، اروپا و آفریقا واقع شده و جغرافیای سیاسی چندبعدی دارد.

عربستان در صدسال گذشته یکی از باثبات‌ترین پیوندهای دیپلماتیک را با اروپا و آمریکا داشته است (مظاهری، ۱۳۹۲: ۱۱).

چشم‌انداز سال ۲۰۲۳ میلادی ترکیه هدف کلان تبدیل شدن به کشوری پیشرفته تعیین شده است. عربستان سعودی سال ۲۰۲۵، ۱۴۰۴ ه.ش را سال هدف تعیین کرده و چهار هدف اصلی در سیاست خارجی ضمن حفظ روابط دوستانه با کشورهای غربی را به کار می‌بندد: تضمین امنیت داخلی و منطقه‌ای، تأکید بر رهبری جهان اسلام به‌منظور کسب حمایت ملل اسلامی،

مخالفت و مبارزه با فعالیت کانون‌های انقلابی در منطقه و جهان اسلام و ترویج آیین وهابیت بین کشورهای اسلامی.

وقتی اهداف کلان سیاست خارجی ایران و ترکیه و عربستان بر اساس اسناد چشم‌انداز کنار هم قرار داده می‌شود به‌خوبی زمینه‌های واگرایی میان ایران و این دو نمایان تر می‌شود و رقابت برای کسب قدرت اول منطقه بین ایران و عربستان به‌صورت آشکاری مورد تأکید است. سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ ه.ش و ۲۰۲۵ میلادی ایران را کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی علمی فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل توصیف می‌کند.

موقعیت حرمین شرفین ظرفیت‌های عظیم و عربستان می‌دهد که رهبران ترکیه در نقشی که برای خود در نظام انگارگانشان برای تأثیرگذاری در جهان اسلام از جمله در قالب اندیشه نو عثمان گری ترسیم می‌کنند بدان نیاز دارند.

۵- تأثیر اخوان المسلمین بر روابط ایران با ترکیه و عربستان

نهضت اخوان المسلمین نقطه اساسی اختلاف عربستان سعودی و ترکیه محسوب می‌شود. مشی اردوغان مبتنی بر اسلام سیاسی و حمایت از اخوان باعث نگرانی عربستان، مصر و امارات گردید و به قدرت رسیدن جریان نزدیک به ترکیه در مصر زمینه را برای رهبری ترکیه در جهان اسلام فراهم می‌کرد که باعث دور شدن عربستان از این جایگاه می‌شد.

مورد دومی که باعث گسترش شکاف تضاد منافع بین ترکیه و عربستان شد، ایجاد اختلاف بین قطر از یک‌سو و عربستان، امارات، مصر و بحرین به بهانه حمایت قطر از ایران و محور مقاومت و تروریسم از سوی دیگر بود. خطر از سوی چهار کشور در تاریخ ۵ ژوئن ۲۰۱۷ تحریم گردید (اندیشکده راهبردی تبیین، ۱۳۹۷).

مشکل عربستان سعودی با اخوان المسلمین پس از به دست گرفتن قدرت در مصر، یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین کشورهای جهان عربی افزایش یافت (الرشید، ۱۳۹۲: ۲). بسیاری از اسلام-گرایان عربستانی به‌ویژه پس از ۲۰۱۱ خواهان تطبیق الگوی ترکیه بوده، از قدرت‌گیری اخوان در مصر به‌عنوان الگویی از ترکیب اسلام و دموکراسی استقبال کردند که عربستان از آن واهمه داشت.

پس از بروز تنش بین عربستان و قطر، روابط عربستان با ترکیه و ایران نیز دچار تنش شد. در دهه ۱۹۷۰ سازمان جاسوسی ترکیه جهت استفاده از ایدئولوژی اخوان علیه رژیم‌های بعثی در منطقه با موساد همکاری می‌کردند و بعضی از اعضای این نهضت مخفیانه در ترکیه آموزش نظامی می‌دیدند تا علیه حکومت حافظ اسد رئیس‌جمهور آن زمان سوریه اقدام کنند.

بعد از قتل عام ۱۹۸۲ در شهر حماس سوریه بعضی از اعضا به ترکیه پناهنده شده و روابط مستحکمی با گروه‌های سیاسی ترکیه ایجاد کردند که از اعضای حزب عدالت و توسعه کنونی نبودند. در آغاز بهار عربی با به قدرت رسیدن اخوان در تونس و مصر حزب عدالت و توسعه شروع به طراحی برنامه برای به قدرت رساندن اخوان در سوریه و لیبی کرد که این امر موافق سیاست‌های ایران نیز بود.

برخی از صاحب‌نظران در حوزه اندیشه سیاسی معتقدند شاید یکی از دلایل حمله ترکیه به سوریه نیز رویکرد طرفداران اخوان در این کشور از اسلام به تفکرات تکفیری که از ناحیه سعودی‌ها ترویج می‌شد، بود. در کنار این موضوع نزدیکی اردوغان به مقامات قطری وابسته به تفکرات اخوانی را هم باید در نظر گرفت و دوری از عربستان قابل توجه است (جباری ۱۳۹۷: ۵). در واقع مدرسان اخوان‌المسلمین در مراکز آموزشی و مدارس به دانش‌آموزان خود می‌آموزند که علیه حکام کشورهای خود بشوند و از هر فرصتی برای سرنگونی رژیم‌ها استفاده کنند.

ترکیه از قطر در بحران اخیر علیه عربستان حمایت کرد و شاید یکی از دلایل صرف‌نظر از

روابط اقتصادی، روابط مثبت و خوب دوحه با جماعت اخوان‌المسلمین و جنبش حماس همین دلیل باشد، که ترکیه نیز با این گروه‌ها به لحاظ انگارگانی روابط خوبی داشت که این نگاه در عربستان وجود نداشت یا لاقلاً بیشتر بر اساس منافع مشترک متمرکز بود نه بر اساس انگارگانی. ترکیه از اسلام معتدل اخوانی دفاع می‌کند که موافق سیاست‌های ایران بوده و عربستان بر روی قرائت افراطی از اسلام یا همان وهابیت و مخالف سیاست‌های ایران است. همچنین ترکیه به حمایت از مرسی و محکومیت کودتای نظامی می‌پردازد و وزیر حزب عدالت و توسعه در ترکیه قدرت را در دست دارد و دارای پیوندهای عمیقی با اخوان‌المسلمین است. نظامیان مصر با موج گسترش اقدامات خشونت‌بار و درگیری‌های خون‌بار در صحرای مینا و مناطق دیگر برای کاهش آسیب‌ها دست دوستی و اتحاد با عربستان سعودی دراز کردند و ریاض به‌عنوان دشمن قسم‌خورده جنبش اخوان، نقش اصلی را در کودتای سفید ۲۰۱۳ بر عهده داشت (احمدزاده، ۱۳۹۶).

در حوزه تمدنی نیز دو کشور اختلافاتی دارند. ترکیه با سابقه امپراتوری عثمانی داعیه تمدن نوین عثمانی را دارد و آل سعد بدون هیچ سابقه تمدنی در حال ترویج اسلام وهابی در جهان بوده که با بن‌بست روبه‌رو شده است. برای رژیم صهیونیستی بیش از هر موضوع دیگری امنیت از درجه اهمیت بالاتری برخوردار است و برای ایجاد هرگونه اختلاف-افکنی و دشمنی در میان کشورهای اسلامی برای برقراری امنیت و موجودیت اسرائیل تردیدی به خود راه نمی‌دهد پس نباید ذره‌ای شک کرد که در اختلافات اخیر میان ترکیه، مصر و عربستان باید رد پای رژیم صهیونیستی را نیز جستجو کرد.

چون با درگیری ترکیه و عربستان دیگر ترکیه قادر به دفاع از حقوق فلسطینیان و دفاع از گروه اخوان‌المسلمین در مصر نخواهد بود. امنیت از نظر واشنگتن مانند تل‌آویو از اهمیت زیادی

برخوردار است با این تفاوت که آمریکا امنیت را برای کسب منافع بیشتر از جمله فروش سلاح و حضور وسیع‌تر می‌خواهد. ارتقای امنیت رژیم صهیونیستی در سیاست‌های آمریکا دارای اولویت زیادی است (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۸).

بعد از طرح برگزیت و جدی شدن جدایی انگلیس از اتحادیه اروپا مهم‌ترین دغدغه انگلیسی‌ها سخت‌تر شدن شرایط اقتصادی و بروز ابهامات زیاد در اوضاع این کشور بعد از برگزیت بوده است. ابهام و ترس از آینده آن‌ها را به این فکر انداخت تا بی‌مهابا خود را وارد معرکه‌های خاورمیانه کرده و بار دیگر سودای بازگشت به خلیج‌فارس را عنوان کنند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

از عوامل شکل‌گیری جنبش‌های اسلامی، عامل بین‌المللی و مقابله با استعمار دولت‌های غربی هستند. مراحل مختلف حیات جنبش‌های اسلامی عبارت از برخورد سخت نظامی با استعمارگران، سازمان‌دهی، تحولات فکری- فرهنگی و در نهایت تشکیل حکومت اسلامی تحت تأثیر انقلاب اسلامی ایران هستند.

در پژوهش حاضر جریان اخوان المسلمین به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین جریان‌های جهان اسلام و نقش این جریان در روابط منطقه‌ای ایران با ترکیه و عربستان با رویکرد سازه‌انگاری موردبررسی قرار گرفته است و در این راستا، اهداف سیاست خارجی ترکیه و عربستان برای شناسایی رویکرد این دو کشور با اخوان المسلمین ارائه شدند. ترکیه و حزب حاکم این کشور یعنی حزب عدالت و توسعه، به‌طور رسمی و در ادبیات حزبی و آشکار خود، نامی از اخوان المسلمین نمی‌برد و با دیدگاه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی لیبرال خود، نشان می‌دهد که با قرائت دینی و سیاسی اخوان المسلمین، تفاوت‌های تعریف‌شده‌ای دارد اما پرواضح است که در دو دهه اخیر، ترکیه و قطر به‌عنوان دو پایگاه و کانون مهم برای اجتماع روابط و تصمیم‌گیری‌های اخوان المسلمین در منطقه بوده‌اند. در مقابل، حکومت عربستان سعودی به دلیل گرایش شدید به وهابیت، مخالف سرسخت جنبش اخوان و بنابراین مخالف ایران بوده و این امر موجب اختلاف

دو کشور از نظر ایدئولوژیک و رقابت‌های آن‌ها در سایر حوزه‌ها شده است.

فهرست منابع

احمدزاده، داود، (۱۳۹۶). امریکا و سیاست خارجی مصر در بزنگاه سخت تاریخی، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.

الحسینی، اسحق موسی. (۱۳۷۵). اخوان المسلمین (ترجمه سید هادی خسروشاهی)، تهران: انتشارات اطلاعات.

الرشید، مضوی، (۱۳۹۲). عربستان سعودی و اخوان‌المسلمین؛ رابطه‌ای سراسر نزاع و درگیری، خبرگزاری فارس.

الوردانی، صالح (۱۳۸۲). شیعه در مصر از آغاز تا عصر امام خمینی (ره) (ترجمه عبدالحسین بینش). موسسه دایره المعارف فقه اسلامی.

امرای، حمزه (۱۳۸۳). انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی معاصر، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

اندیشکده راهبردی تبیین، (۱۳۹۷). ترکیه در سال ۹۶؛ روندها و رویدادها، ۸ فروردین ۱۳۹۷، قابل

بازیابی در: <http://tabyincenter.ir/25066/>

اندیشکده راهبردی تبیین، (۱۳۹۷). عربستان در سال ۹۶؛ روندها و رویدادها، ۱۸ فروردین ۱۳۹۷، قابل

بازیابی در: <http://tabyincenter.ir/25192/>

ترابی، قاسم، (۱۳۹۱). تحولات جهان عرب و تغییر سیاست منطقه‌ای عربستان، پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه، ۲۳ اردیبهشت‌ماه.

پالیز، علی، (۱۳۹۷). نگاه ترکیه به عربستان و پرونده خاشقچی؛ چارچوب‌ها و مسائل، اندیشکده راهبردی تبیین.

جباری، علیرضا، (۱۳۹۷). جریان اخوانی در ترکیه، تثبیت یا افول، خبرگزاری جمهوری اسلامی، کد خبر ۸۳۰۱۲۲۸۴.

حسینی، مختار (۱۳۸۱). برآورد استراتژیک مصر، تهران: انتشارات ابرار معاصر.

خبرگزاری جمهوری اسلامی، (۱۳۹۸). حسن‌البناء؛ مصلح اجتماعی و منادی اعتلای اسلام،

قابل دسترسی در: <https://www.irna.ir/news/83669093>

دکم‌جیان، هرایر (۱۳۹۰). جنبش‌های اسلامی در جهان عرب (ترجمه حمید احمدی)، تهران: انتشارات کیهان.

شقایق، فتحی (۱۳۷۵). جهاد اسلامی (ترجمه سید هادی خسروشاهی)، تهران: انتشارات اطلاعات.

ساسانیان، سعید، (۱۳۹۶). ترکیه، قطر، عربستان محمد بن سلمان؛ فرصت‌هایی برای ایران، اندیشکده راهبردی تبیین.

فوزی، یحیی؛ بهروز پایاب (۱۳۹۰). مقایسه تطبیقی جنبش‌های اسلامی معاصر در بین اهل سنت و شیعیان، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، سال پنجم، شماره ۱۴.

مرادی، مجید (۱۳۸۱). نظریه دولت در اندیشه سیاسی حسن البنا، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۱۹.

مسجد جامعی، زهرا، (۱۳۹۰)، نظری بر تاریخ وهابیت، تهران: صریر دانش.

مسعود نیا، حسین و نجفی، داود (۱۳۹۰)، سیاست خارجی ترکیه و تهدیدهای امنیتی فراروی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه آفاق امنیت ۴(۱۳): ۱۳۷-۱۶۲.

مظاهری، محمدمهدی، (۱۳۹۲). ظرفیت‌های همگرایی در آینده روابط ترکیه و عربستان، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.

مظاهری، محمدمهدی، (۱۳۹۲). متغیرها و عوامل دخیل در آینده روابط ترکیه - عربستان، خبرگزاری فارس.

معین‌آبادی، حسین، (۱۳۹۴). عوامل و مؤلفه‌های همگرایی و واگرایی ترکیه و عربستان، موسسه آینده‌پژوهی جهان اسلام.

میشل، ریچارد (۱۳۸۶). تاریخ جمعیت اخوان المسلمین از آغاز تا امروز (ترجمه سید هادی خسروشاهی). جلد اول. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

نادری، عباس، (۱۳۸۸). بررسی جامعه‌شناختی نظام سیاسی عربستان سعودی، مجله سیاست خارجی، شماره ۸۹، پاییز.

واعظی، محمود (۱۳۹۰). بحران‌های سیاسی و جنبش‌های اجتماعی در خاورمیانه. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

Kieffer, Paul (2011), "Erdogans Grand Vision for Turkey and the Arab World", World News & Prophecys & Prophecy, world. Htm-arab-at:<http://www.wnponline the>.